

ՀՐԱՉԻԿ ԱՎԱԳՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Զորանյանի անվան տնտեսագիտության
ինստիտուտի բաժնի վարիչ, երկ. հանր. գ. դ.

ԹԵՂՈՒՏԻ ՊՂՆՁԱՄՈԼԻԲՐԵՆԱՅԻՆ ՀԱՆՔԱՎԱՅՐԻ ՇԱՀԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Թեղուտի պղնձամոլիբդենային հանքավայրը գտնվում է Լոռու մարզի Թումանյանի շրջանում՝ Թեղուտ գյուղից 3,5 կմ դեպի հարավ-արևելք:

Թեղուտի պղնձամոլիբդենային հանքավայրի պաշարները՝ հաստատված ԽՍՀՄ պաշարների պետական հանձնաժողովի կողմից, կազմում են.

- հանքաքարինը ($B+C_1+C_2$ կատեգորիաներինը)՝ 459,24 մլն տ,
- պղնձինը՝ 1630,2 հազ. տ,
- մոլիբդենինը՝ 99116,8 տ,
- ծծմբինը՝ 17021,5 հազ. տ
- ոսկունը՝ 4776,2 կգ,
- արծաթինը՝ 303,8 տ:

Թեղուտի պղնձամոլիբդենային հանքավայրի շահագործման թույլտվություն (լիցենզիա) ստացած՝ «Արմենիան քափըր փրոգրամ» փակ բաժնետիրական ընկերության կողմից կազմված «Աշխատանքային մախազծում» մեզ համար անհասկանալի պատճառով ռենիումի C_2 կատեգորիայի պաշարները գնահատված են 44,8 կգ (պարունակությունը 5,6 գ/տ): Գ.Փիջյանի տվյալների հիման վրա մեր կողմից կատարված հաշվարկները ցույց են տալիս, որ $B+C_1+C_2$ կատեգորիաների մոլիբդենի պաշարների մեջ ռենիում հարակից տարրի պաշարները կարող են կազմել 120,71 տ (հիմնավորումը՝ ստորև):

Թեղուտի հանքավայրում մոլիբդենի պաշարները կազմում են 99,117 հազ. տ և, քանի որ մոլիբդենի մոլիբդենիտ հանքանյութում մոլիբդեն մետաղի պարունակությունը կազմում է 59,94%, ապա մոլիբդենիտ հանքանյութի քանակը Թեղուտի հանքավայրի հանքաքարերում կարող է կազմել 165360 տ, իսկ ռենիումի քանակը մոլիբդենիտ հանքանյութի մեջ՝ 120,71 տ (Գ.Փիջյանի տվյալների հիման վրա կատարված հաշվարկով մոլիբդենիտ մաքուր հանքանյութի մեջ ռենիումի պարունակությունը կազմում է 0,073%)¹:

Գ.Փիջյանի տվյալների հիման վրա նույնանման հաշվարկներ կատարենք հիմնական հանքանյութերի հետ հարակից տարածված սելենի և տելուրի համար: Խալկոպիրիտ հանքանյութի մեջ սելենի քանակը կազմում է՝ $4708261 \times 0,0346 : 100 = 1629,0$ տ, տելուրի վերաբերյալ պարուն Գ.Փիջյանի աշխատանքներում տվյալներ չկան (հավանաբար անալիզներ չեն կատարվել): Մոլիբդենի մոլիբդենիտ հանքանյութի մեջ սելենի և տելուրի քանակները հավասար են միմյանց և կազմում են 8,30 -ական տոննա:

Այսպիսով, Գ.Փիջյանի անալիզների հիման վրա կատարված հաշվարկներով Թեղուտի հանքավայրի հիմնական պղնձ և մոլիբդեն մետաղների հետ հարակից տարածված ռենիումի, սելենի և տելուրի ընդհանուր քանակները կազմում են. ռենիումինը՝ 120,71 տ, սելենինը՝ 1637,3 տ, տելուրինը՝ 8,3 տ:

¹ Пиджян Г.О. Медно-молибденовая формация руд Армянской ССР. Ереван: Изд. АН АрмССР, 1975. 310с.

Հայաստանի պղնձամոլիբդենային կազմավորման հանքավայրերի հանքաքարերում հիմնական մետաղների հետ հարակից տարածված ոսկուց, արծաթից, ռենիումից, սելենից և տելուրից բացի հայտնաբերված են մալ շատ այլ տարրեր, ինչպես օրինակ, բիսմուտը, գերմանիումը (Ագարակի, Դաստակերտի, Այգեծորի, Հանքավանի, Քաջարանի հանքավայրերում), սկանդիումը, երկաթը, վանադիումը, տիտանը, պլատինոիդների խմբի պլատինը և պալադիումը (Քաջարանի հանքավայրում): Այնպես, որ Թեղուտի պղնձամոլիբդենային հանքավայրի լիարժեք ու մանրակրկիտ հետազոտության պարագայում նշված հարակից տարրերից շատերի հայտնաբերումը բացառված չէ:

Պարզորոշ երևում է, որ Թեղուտի հանքավայրը երկրաբանահետախուզական աշխատանքների ընթացքում հետազոտված է ոչ լիարժեք՝ քերի և ոչ բազմակողմանի:

Թեղուտի պղնձամոլիբդենային հանքավայրի շահագործման իրավունքը տրվել է «Արմենիան քափըր փրոգրամ» փակ բաժնետիրական ընկերությանը, որն էլ 2001թ.՝ ԽՍՀՄ պաշարների պետական հանձնաժողովի կողմից հաստատված պաշարների հավաստիության մեջ համոզվելու նպատակով, Հայաստան է հրավիրել կանադական «Strathkona Mineral Services Ltd» ընկերության մասնագետներին: Վերջիններս իրենց հաշվետվության մեջ նշել են. «Հանքաքարերի պաշարները նախկինում հաստատված պաշարներից ավել կարող են լինել 15%-ով, իսկ պղնձի և մոլիբդենի պարունակությունները ավել կարող են լինել համապատասխանաբար 19 և 26 տոկոսներով»: Միևնույն ժամանակ «Արմենիան քափըր փրոգրամ» ընկերությունն էլ իր հերթին՝ իր 2006թ. կազմած «Աշխատանքային նախագծում» գրում է, որ. «Հանքավայրի տարածքում կատարվել են լրահետախուզական աշխատանքներ հանքաքարերի պաշարներն ու մետաղների պարունակությունները ճշտելու նպատակով»: Դե՛, եթե այդ բոլորը ճիշտ է, ապա ինչու՞ ընկերությունը հանքավայրը չի հետազոտել բազմակողմանի, չի որոշել հիմնական մետաղների հետ հարակից տարածված բոլոր տարրերի պարունակությունները (որոնցից մի քանիսը շատ ավելի քանկ են քան ամենաքանկ մոլիբդենը), և ինչու՞ ճշտված պաշարները վերահաստատման չեն ներկայացվել Հայաստանի պաշարների պետական հանձնաժողովին:

Մեր կարծիքով, դա չի արվել միտումնավոր, որպեսզի տեսանելի չդառնա թե՛ որքան արժեքավոր տարրեր են թափվելու կամ օտարներին մվիրվելու խտանյութերի վաճառքի ժամանակ (մոլիբդենի խտանյութերի վաճառքի ժամանակ չի գնահատվում և չի փոխհատուցվում մոլիբդենի հետ սերտորեն կապված՝ շատ արժեքավոր՝ մոլիբդենից 125 անգամ քանկ, ռենիումը, իսկ պղնձի խտանյութերի վաճառքի պարագայում արծաթը, սելենը, տելուրը, բիսմուտը և այլն), և որքան թունավոր տարրեր են թափվելու պոչանքներ (սելենը, տելուրը, մկնդեղը խիստ թունավոր տարրեր են նույնիսկ իրենց միացությունների տեսքով) ու թունավորելու միջավայրը:

Ընկերությունն այդ թունավոր տարրերի մասին խոսել չէր կարող, քանի որ «Նախագծում» (էջ 39) պոչանքները դասում է «վտանգավորության 4-րդ դասին»՝ «ոչ հրդեհավտանգ»: Թե ինչու՞ պոչանքների հրդեհավտանգավորության մասին է խոսվում, այլ ոչ թե թունավորության, պարզից էլ պարզ է: Չէ որ ընկերությունը խիստ շահագործված է այդ հանքավայրի շահագործման գործում. պղնձի, մոլիբդենի, ոսկու և այլ մետաղների գները 2004թ. համեմատ բազմիցս աճել են և շարունակում են աճել (ոսկու գինը այժմ գերազանցում է 2004թ. պլատինի գինը) և կարող են խոշոր շահույթներ բերել: Շահագործման թույլտվություն ստանալու համար անհրաժեշտ էր հասարակությանը և ՀՀ կառավարությանը ցույց տալ, որ այդ հանքավայրի շահագործումը շրջակա միջավայրի համար էական վնասակար ազդեցություն չի ունենա: Հենց դրա համար էլ 2005թ. ընկերության կողմից կազմվել է «Թեղուտի լեռնահարստացման կոմբինատի շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման» կեղծիքներով ու խաբեությամբ հարուստ «հիմնավորումը» և ներկայացվել է բնապահպանության նախարարության «գաղտին»:

Մինչ կարևորագույն հարցերից մեկին՝ Թեղուտի հանքավայրը շահագործե՞լ, թե՞ ոչ, պատասխանելը հաշվարկենք դրա ընդերքի հարստությունների արժեքը:

Թեղուտի պղնձամոլիբդենային հանքավայրի ընդերքի հարստությունների՝ հաստատված պաշարների և վերջիններիս հետ հարակից տարածված տարրերի արժեքի հաշվարկը

Տարրերը	Տարրերի քանակի միավորը	Տարրերի քանակը	Տարրերի միավորի արժեքը, ԱՄՆ դոլար	Տարրերի ընդհանուր քանակի արժեքը, ԱՄՆ դոլար
1. Պղինձ	տ	1630200	7465	12.169.443.000
2. Մոլիբդեն	- // -	99117	62200	6.165.077.400
3. Ոսկի	կգ	4776	31500	150.444.000
4. Արծաթ	տ	303,8	450000	136.710.000
5. Ռենիում	- // -	120.71	7777700	938.846.167
6. Մելեն	- // -	1741,46	52220	90.939.041
7. Տելուր	- // -	74,22	116000	8.609.520
8. Ծծմբ	- // -	17021500	100	1.702.150.000
Ընդամենը				21.362.219.128

Տեղեկացնենք, որ կորզված, մաքրված, զտված ու գերզտված տարրերի գինը միջազգային շուկայում գնահատվում է 10-ից մինչև մի քանի հարյուր (նույնիսկ հազար) անգամ թանկ, քան դրանց սովորական տեսակներինը: Համոզիչ լինելու համար բերենք օրինակներ. սովորական կապար մետաղի մեկ տոննան այժմ արժե 2000 ԱՄՆ դոլար, 99,999%-ով գերզտված կապարինը (1999թ. գներով, երբ սովորական կապարի մեկ տոննան արժե 480 ԱՄՆ դոլար)՝ 320 հազ. ԱՄՆ դոլար, իսկ 99,9999%-ով գերզտվածինը՝ 870 հազ. ԱՄՆ դոլար (իր սովորական տեսակից թանկ է 470 անգամ): Սովորական ռենիումի մեկ տոննան այժմ արժե 7777700 ԱՄՆ դոլար (մեկ գրամը՝ 7,78 ԱՄՆ դոլար), իսկ 99,9999%-ով գերզտվածինը (1999թ. գներով, երբ մեկ տոննա ռենիումը արժե 1,5 մլն ԱՄՆ դոլար)՝ 900 մլն ԱՄՆ դոլար, իր սովորական տեսակից թանկ է ավելի քան 115 անգամ:

Մեր հարգարժան կառավարությանն ու հանքարդյունահանող ձեռնարկություններին ու գործարարներին տեղեկացնենք մի շատ կարևոր իրողության մասին, որ մեր օրերում և մեր հանրապետությունում մոռացության է տրվել ու չի կիրառվում. ԽՍՀՄ-ի օրոք գործում էր մի պարտադիր հրահանգ՝ շահագործվող հանքավայրերի տարածքում (խոր հորիզոններում ու թևերում) P₁ կատեգորիայի ռեսուրսների սահմանազծում (հետագայում նաև դրանցից դուրս) յուրաքանչյուր տարի հետախուզել և հաստատման ներկայացնել հանքաքարերի այնքան պաշարներ, որքան արդյունահանվում է տվյալ հանքավայրի ընդերքից: Եվ դա կատարվում էր այնքան ժամանակ, մինչև իրավամբ սպառվում էր տվյալ հանքավայրի ընդերքի ռեսուրսը: Դրանով իսկ կրկնակի, երբեմն էլ շատ ավելի երկարացվում էր լեռնահանքային ձեռնարկության «կյանքի տևողությունը»: Այժմ այդ կարգը ՀՀ-ում չի գործում և ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո խապառ մոռացության է տրվել:

Այժմ հիմնավորենք, որ պիրիտ հանքանյութի քանակը Թեղուտի հանքավայրում (ինչպես նաև մյուս բոլոր հանքավայրերի հանքաքարերում) բազմակի անգամ մեծ է պղնձի խալկոպիրիտ հանքանյութի քանակից: Թեղուտի հանքավայրի հետախուզման ընթացքում ծծմբի գծով անալիզի են տրվել հանքաքարերը (հանքանյութի մեջ ծծմբի պարունակությունը հանրահայտ է) և ստացվել է, որ Թեղուտի հանքաքարերում ծծմբի պարունակությունը կազմում է 3,7% և, դրա հիման վրա էլ ծծմբի պաշարների քանակը (հանքաքարերի արդյունաբերական պաշարներում) կազմել է 17 մլն 21,5 հազ. տ: Մեզ հայտնի են մոլիբդեն և պղինձ մետաղների պաշարները, որոնք համապատասխանաբար կազմում են 99117 տ և 1630200 տ: Հաստատված պաշարների հիման վրա կատարված հաշվարկները ցույց են տալիս, որ Թեղուտի հանքաքարերում առկա մոլիբդենի մոլիբդենիտ և պղնձի խալկոպիրիտ սուլֆիդային հանքանյութերի քանակները կազմում են

165360 տ և 4708260 տ, որոնց մեջ էլ ծծմբի քանակը համապատասխանաբար կազմում է 67136 տ և 1645066 տ, իսկ երկու հիմնական հանքանյութերում համատեղ՝ 1712202 տ: Մեզ մնում է հաշվարկել, թե որքան ծծումբ է բաժին հասնում Թեղուտի հանքավայրի հանքաքարերում առկա երրորդ՝ սուլֆիդային պիրիտ հանքանյութին: Ծծմբի հաստատված 17021500 տ պաշարներից հեռացնելով մոլիբդենիտ և խալկոպիրիտ հանքանյութերի ծծմբի բաժինը, կստանանք պիրիտ հանքանյութի բաժինը՝ $17021500 - 1702202 = 15309298$ տ: Հայտնի է, որ պիրիտ հանքանյութում ծծմբի պարունակությունը կազմում է 53,45%, հետևապես Թեղուտի հանքաքարերում առկա պիրիտ հանքանյութի քանակը իրականում կազմում է 28 մլն 642,3 հազ. տ: Հետևապես սելեն և տելուր տարրերի քանակները (պիրիտ հանքանյութի մեջ կկազմեն. սելենինը՝ 572,85 տ, տելուրինը՝ 401,0 տ):

Ինչու՞ կատարվեց սույն հաշվարկը, մենք արդեն իսկ գրել ենք, որ «Արմենիան քափոր փրոգրամ» փակ բաժնետիրական ընկերությունը, որը պատրաստվում է շահագործել Թեղուտի հանքավայրը, չի պատրաստվում շուկա մտնել վերջնարտադրանքներով և թողարկելու է միայն պղնձի ու մոլիբդենի անջատ խտանյութեր, որոնք վաճառվելու են արտասահմանյան երկրներին առանց գնահատվելու հիմնական մետաղների հետ հարակից տարածված տարրերը, հետևապես և առանց փոխհատուցվելու դրանց արժեքները: Այս պարագայում պիրիտ հանքանյութի խտանյութ չի թողարկվելու, քանի որ մետալուրգիական գործարան չի կառուցվելու, և դրա մեջ գտնվող օգտակար տարրերը՝ ծծումբը, երկաթը, սելենը, տելուրը և սպասվող շատ այլ տարրերը չեն կորզվելու: Հետևապես պիրիտը որպես «անպետք թափոն» թափվելու է պոչանքներ իր սելենի ու տելուրի հսկա պարունակություններով հանդերձ և թունավորելու է միջավայրը:

Տարեկան 7 մլն տ հանքաքար արդյունահանելու և մշակելու պարագայում պոչանքներ թափվող պիրիտի քանակը կարող է կազմել 232 հազ. տ., ծծմբինը՝ 124 հազ. տ, երկաթինը՝ 108 հազ. տ, սելենինը՝ 4,64 տ, տելուրինը՝ 3,25 տ: Հարց է առաջանում. պոչանքներ թափվող օգտակար (կորզելու պարագայում) և թունավոր (միջավայր թափվելու պարագայում) տարրերի այս քանակները շա՞տ են, թե՞ քիչ: Պատասխանենք. շատ-շատ են՝ թե՛ իրենց արժեքային առումով, և թե՛ վտանգավորության (թունավոր լինելու) առումով:

2008թ. մայիսի վերջին օրերին ստացված տեղեկությունների համաձայն ծծմբի գինը միջազգային շուկայում մեծ թռիչք է ապրել՝ 21-րդ դարի առաջին տարիներին ունեցած 30 ԱՄՆ դոլարից 2008թ. մայիսի 29-30-ի դրությամբ աճել է մինչև 600-700 ԱՄՆ դոլարի՝ միջին ասիական հանրապետություններում և 680-700 ԱՄՆ դոլարի՝ ԱՄՆ-ում: Եթե ընդունենք, որ համաշխարհային շուկայում ծծմբի մեկ տոննայի միջին գինն այժմ (հունիս 2008թ.) կազմում է 650 ԱՄՆ դոլար. ապա պարզ կդառնա թե որքան անտնտեսվար աշխատանք ենք կատարում մենք և կկատարենք այսուհետև, եթե աշխատենք մույն ոճով:

Տարրական հաշվարկները ցույց են տալիս, որ Թեղուտի հանքավայրի շահագործման պարագայում միայն ծծումբ տարրի չկորզման հետևանքով յուրաքանչյուր տարի (տարեկան 7մլնտ հանքաքար արդյունահանելու և մշակելու պարագայում) կփոշիացվի 80,6 մլն ԱՄՆ դոլարի հարստություն, իսկ հանքավայրի ամբողջ պաշարների շահագործման պարագայում՝ 5287,4 մլն ԱՄՆ դոլարի:

«Արմենիան քափոր փրոգրամ» ընկերությունը «հանրության դատին» է ներկայացրել հսկա կեղծիքներ պարունակող երկու փաստաթուղթ՝ «Թեղուտի լեռնահարստացման կոմբինատի շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատում» և «Աշխատանքային նախագիծ», որոնցում ամենուրեք շահարկվում է, որ Թեղուտի հանքավայրի ընդերքից արդյունահանվելու և մշակվելու է 7 մլն տ հանքաքար (թաքցվում ու քողարկվում է, որ առաջին 8 տարիներից հետո ձեռնարկության արտադրական հզորությունը մեծացվելու է կրկնակի, իսկ դրանից 4 տարի անց՝ եռակի, այսինքն հանքավայրի շահագործման 13-րդ տարուց հետո դրա ընդերքից տարեկան արդյունահանվելու և մշակվելու է 21 մլն տ հանքաքար): Այստեղից պարզ է դառնում, որ հարս-

տապալների հետ պոչանքներ (միջավայր) թափվող թունավոր տարրերի քանակներն էլ եռապատկվելու են:

Ինչևիցե, Թեղուտի հանքավայրի ընդերքից տարեկան 7 մլն տ հանքաքար արդյունահանելու և մշակելու պարագայում ձեռնարկությունը հետախուզված պաշարներով (459,24 մլն տ) ապահովված կարող է լինել ավելի քան 65 տարի, իսկ պաշարներով ու կանխատեսումային ռեսուրսներով համատեղ՝ ավելի քան 109 տարի: Սակայն նշված ձեռնարկության տերերը, մտածելով, որ մեկ սերունդ (այժմյան տերերը) ի վիճակի չէ այդքան երկար ապրելու, որպեսզի հիմնովին «չորացնի» Թեղուտի ընդերքը, որոշել է դա կատարել 25-28 տարիների ընթացքում:

Տարեկան 7մլն տ հանքաքար արդյունահանելու, մշակելու և մետալուրգիական փուլով վերամշակելու պարագայում՝ կիրառելով տարրերի կորզման առաջավոր երկրների ժամանակակից տեխնոլոգիաները (տարրերի կորզումները հասցնելով 90%-ի) լեռնամետալուրգիական ձեռնարկության հասույթը կարող է կազմել 293 մլն ԱՄՆ դոլար, որից շահույթը՝ 117,0 մլն ԱՄՆ դոլար: Սա, իհարկե, շատ մեծ թիվ է, սակայն ո՛չ ՀՀ կառավարությունը, ո՛չ հանքավայրը շահագործման «ընդունած» ձեռներեց մարդիկ (հատկապես հայրենիքի սիրով համակված՝ ձեռներեց հայերը) և ո՛չ էլ Հայաստանում ապրող ժողովուրդը, իրավունք չունեն հրապուրվելու մեծամեծ շահույթներով՝ շահագործելու Հայաստանի գողտրիկ վայրերից մեկում՝ Լոռվա գեղատեսիլ դրախտավայրում, չքնաղ անտառներով ծածկված լեռնալանջերում ծվարած Թեղուտի հանքավայրը: Բերենք փաստարկներ այդ հանքավայրի շահագործումից սպասվող վտանգների ու վնասների մասին, որոնք կշեռքի մոտիմ դնելու պարագայում շատ ավելի ծանրակշիռ կլինեն, քան միլիարդավոր դոլարների շահույթը, առավել ևս այն շահույթը, որը չի մնալու մեր ժողովրդին և իր գերակշիռ մեծամասնությամբ (մոտ 80%-ով) մտնելու է օտարների գրպանն ու դուրս է տարվելու Հայաստանից:

1. Թեղուտի հանքավայրը շահագործվելու է «Արմենիան քափըր փրոգրամ» ընկերության կողմից: Այս ընկերությանն է հատկացվել 1970 հեկտար հողատարածք, որից 1589,6 հեկտարը անտառային ֆոնդի հողերն են (Հ.Սանասարյան, 2007, էջ 20): Հանքավայրի շահագործման համաձայն՝ բաց հանքի տարածքը զբաղեցնելու է 240 հեկտար, պոչանքների տարածքը՝ 214 հեկտար, մակաբացման ապարների լցակույտերինը՝ 107,4 հեկտար, սակայն պարոն Հ.Սանասարյանի գրքում չենք հայտնաբերել, թե՛ որքան տարածք են զբաղեցնում մյուս բոլոր օժանդակ կառույցները՝ ճանապարհները, զանազան պահեստները, մեխանիզմների նորոգման հրապարակները, շենքերն ու շինությունները և այլն: Կարծում ենք՝ վերջիններիս զբաղեցրած տարածքը 200 հեկտարից պակաս լինել չի կարող:

Ինչևիցե, ընկերությանը հատկացված հողատարածքն ամբողջությամբ դրվելու է Թեղուտի հանքավայրի շահագործման և շահագործման հետ կապված օժանդակ կառույցների տակ (հակառակ դեպքում ինչու՞ է հատկացվել), անտառահատման ու ոչնչացման է ենթարկվելու ոչ միայն 1589,6 հա «անտառային ֆոնդը», այլ դրանից շատ ավելին:

Սակայն անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ եթե զառիթափ լեռնալանջերում անտառապատ բաց հանքի տարածքը զբաղեցնում է 240 հեկտար, ապա ոչնչացման ենթակա անտառները ոչ թե կարող են զբաղեցնել հենց այդքան (240 հա) տարածք, այլ դրանից մոտ 3 անգամ ավելի: Բանն այն է, որ բաց հանքից լեռնալանջերով վերև ընկած անտառները ևս ենթակա են ոչնչացման՝ այդ տարածքի ծառերը սնուցող ջրերը, կորցնելով ներքևի ապարների դիմադրությունը, ազատ և սրընթաց հոսելու են դեպի բաց հանքի դատարակ տարածքը, որի հետևանքով էլ բաց հանքից վերև ընկած տարածքի (մակերեսով մոտ 2 անգամ ավելի, քան բաց հանքի տարածքն է) ամբողջ ծառերը չորանալու և ոչնչանալու են: Հետևապես ոչնչացման ենթակա անտառների մակերեսը կազմելու է ոչ թե 1589,6 հա, այլ մոտ 2070 հա:

2. Նախագծում անտառին հասցվող վնասի չափը հաշվարկելիս զարմանալիորեն հաշվի է առնվել փայտանյութը. այստեղ գրված է. «Հատման կենթարկվի մոտավորապես 127000 ծառ՝

60400 խոր. մ փայտանյութի մասսայով»:

Անհավատալի ու անհասկանալի է, թե ինչպես կարող է նշված տարածքի հսկա ծառերից յուրաքանչյուրը, միջին հաշվով, «տալու» ընդամենը 0,47 խոր.մ փայտանյութ: Կարծում ենք, այս «անշառ ու անվտանգ» գործից ևս խաբեության հոտ է փչում:

Այսուհետև, ի՞նչ փայտանյութի մասին է խոսքը, և ինչո՞ւ է անտառը դիտվում որպես միայն փայտանյութ տվող «աղբյուր»:

Անտառը թթվածին ու ֆիտոնցիդներ, հատապտուղներ ու մրգեր տվող, ջուր, բազմատեսակ կենդանիներ ու դեղաբույսեր պահող ու պահպանող միջավայր է:

Գ.Ա.Բելլերը (1988)¹ գրում է. «Մեկ հեկտար անտառը տարեկան մաքրում է 20 մլն խոր. մ մթնոլորտ, խոնավացնում է օդը տասն անգամ ավելի, քան դա անում է մեկ հեկտար մակերեսով ջուրը: Անտառը արտադրում է «մթնոլորտի վիտամիններ»՝ ֆիտոնցիդներ՝ կոչվող նյութը, որի մի քանի տասնյակ կիլոգրամը բավարար է միջին չափերի (մոտ 600 հազար բնակչություն ունեցող) քաղաքի բոլոր մանրեները ոչնչացնելու համար: Հատկապես առատ՝ օրական մինչև 30 կգ, ֆիտոնցիդներ է արտադրում գիհի (можжевельник) մեկ հեկտար անտառը» (էջ 252):

«Այժմ հանրահայտ է անտառի ազդեցությունը մթնոլորտի ջերմային հաշվեկշռի վրա, ջրերի պահպանության, կենդանական ու բուսական աշխարհի բազմազանության գործում, որոնց կրճատումը փոխում է էվոլյուցիայի ուղին: Արևադարձային անտառները հարուստ ծագումնաբանական (գենետիկական) միջավայր են, որոնցում կենտրոնացված է երկրի բուսական ու կենդանական տեսակների կեսից ավելին:

Բժիշկները գտնում են, որ արևադարձային անտառների ոչնչացումը կարող է լրջորեն խանգարել հիվանդությունների դեմ ուղղված մեր պայքարին, հատկապես օնկոլոգիական» (Բելլեր, էջ 64):

«Մեր մոլորակի մերկացման հետ կապված՝ սկսվել է պայքարը անտառների պահպանության համար: 1701թ. Ռուսաստանի թագավոր Պետրոս I-ի կողմից հրահանգներ են արձակվել՝ ուղղված անտառների պահպանությանը, որոնցում մասնավորապես արգելվել է անտառահատումը գետահովիտներում: Այնուհետև նշվել են արգելված առանձին տեսակի ծառերը: 16-րդ դարում անտառների պահպանությունն ամրագրվել է Ֆրանսիայում, իսկ հաջորդ հարյուրամյակում այստեղ հրապարակվել է այն ժամանակների համար օրինակելի բնապահպանական փաստաթուղթը՝ Ֆրանսիայի թագավոր Լյուդովիկոս 16-րդի օրոնմանը ջրերի և անտառների վերաբերյալ: Իսկ բնապահպանական առաջին գրավոր փաստաթուղթը համարվում է Բաբելոնի արքա Համմուրաբիի օրենսգիրքը (1792թ. մ.թ.ա.), որն ընդգրկում է անտառների պահպանության մասին հոդված, որի խախտողը դատապարտվում էր մահապատժի: Դրանից քիչ ավելի ուշ (1122թ. մ.թ.ա.) անտառների պահպանությանն ուղղված դեկրետ է ընդունվել նաև Չինաստանում» (Բելլեր, էջ 24, 25):

Դե՛, մեծարգո՝ տիկնայք և պարոնայք, եկեք տեսնենք, թե ինչպես են պահպանվել անտառները դեռևս մեր թվարկությունից շատ առաջ, և ինչպես ենք պահպանում մենք այժմ՝ 21-րդ դարում: Հավանաբար շատերը Բաբելոնի բնակչությանը համարել և համարում են բարբարոսներ. այդ դեպքում եկեք գնահատենք մեր գործողությունները, մեզ՝ որպես ժողովուրդ, և տեսնենք, թե ավելի քան 3000 տարի Բաբելոնից հետո ովքեր ենք մենք, երբ մեր երկիրը՝ մենք, ինքներս, մեր իսկ ձեռքով, անապատ ենք դարձնում:

Հ.Սանասարյանը² գրում է. «Թեղուտի խախտվող տարածքը գտնվում է Լավարի անտառտնտեսության արևելյան մասում: Այստեղ առկա են բոխի, կաղնի, թխկի, սոճի, հացենի, հաճարենի, լորենի, դաժի, ընկուզենի, խնձորենի, տանձենի և այլ ծառատեսակներ, թփերից՝ հոնի, մասրենի, սզնի, զկեռենի, մոշենի և այլն» (էջ 20): Մեր կողմից նշենք, որ ապագա

¹ Беллер Г.А. Экзамен разума. М.: Мысль, 1968, 252с.

² Սանասարյան Հ.Ա., Թեղուտ, Երևան, 2007, 54 էջ:

լեռնահանքային ձեռնարկությանը հատկացված անտառները հարուստ են մաև բազմատեսակ դեղաբույսերով ու կենդանիներով, որոնք ենթակա են ոչնչացման (ավելի մանրամասն գրված է Հ.Ա.Սանասարյանի գրքում):

Թե ինչ վտանգներ են սպասվում Թեղուտի հանքավայրի տարածքի երկու՝ Թեղուտ և Շնող գյուղերի բնակչությանը այդ հանքավայրի շահագործման ընթացքում և դրանից հետո, շատ նշմարտացի ու պատկերավոր գրված է Հ.Սանասարյանի գրքում:

Դժվար չի լինի պատկերացնել, թե ինչ չափերի կարող է հասնել շրջակայքի աղտոտվածությունը ծանր և թունավոր մետաղներով, եթե սկսվեն Թեղուտի պղնձամոլիբդենային հանքավայրի շահագործման աշխատանքները: Եթե Թեղուտի հանքավայրից տարեկան արդյունահանվեն ու մշակվեն՝ 7,14 և 21 մլն տ հանքաքարեր, ինչպես նախատեսել են հանքավայրի շահագործման իրավունք ստացողները, կարող է ստացվել պղնձի խտանյութ՝ 85902 տ, 171804 տ և 257706 տ, մոլիբդենի խտանյութ՝ 1596 տ, 3192 տ և 4788 տ: Եթե այս խտանյութերը վերամշակման ենթարկվեն տեղում, ապա տարեկան շրջապատ են արտանետվելու մաև մոտ 26, 52 և 78 տ սելեն և 1,1, 2,2 և 3,3 տ տելուր թունավոր տարրեր: Դրան ավելացնենք այն, որ ծծմբի հրաքարի՝ պիրիտ հանքանյութի, անջատ խտանյութ չի արտադրվելու և չի վերամշակվելու (չեն կորզվելու պիրիտի հետ համատեղ տարածված օգտակար տարրերը և դրանք դառնալու են վնասակար տարրեր)՝ պիրիտն ամբողջությամբ թափվելու է պոչամբար՝ սելենի 8,7 տ և տելուրի 6 տ պարունակությամբ յուրաքանչյուր տարի: Իսկ դա լավ է, թե վատ, եզրակացությունը թողնում ենք ընթերցողներին:

Հողվածի այս բաժինը՝ կապված Թեղուտի պղնձամոլիբդենային հանքավայրի շահագործման հետ, ցանկանում ենք ավարտել ՀՀ բնապահպանության պետական տեսչության պետ՝ Ա.Ավագյանի կարծիքով (023/Ն.1402,11.09.2006թ.)՝ ուղղված ՀՀ բնապահպանության նախարարության «Բնապահպանական փորձաքննություն» պետական ոչ առևտրային կազմակերպության տնօրեն պարոն Ա.Սանթրոսյանին, որում գրված է. «Ըստ աշխատանքային նախագծի՝ տարածքը հիմնականում անտառածածկ է: Հատման ենթակա է 127700 ծառ: Բացի այդ, նշված տարածքը հարուստ է օգտակար բուսականությամբ, առաջին հերթին, եզակի դեղաբույսերով: Նշված տարածքի կենդանական աշխարհը հարուստ է իր բազմազանությամբ... Նշված անտառի վերացումը անդառնալի է... Գտնում ենք, որ «Արմենիան Քափըր Փրոգրամ» ՓԲԸ-ն՝ Թեղուտի պղնձամոլիբդենային կոմբինատի ներկայացրած աշխատանքային նախագիծը բացասական ազդեցություն կունենա բուսական և կենդանական աշխարհի վրա, որն իր հերթին բացասաբար կանդրադառնա շրջակա միջավայրի և տվյալ տարածքի էկոլոգիական հավասարակշռության վրա: Ելնելով վերը նշվածից՝ բնապահպանական պետական տեսչությունը, «Արմենիան Քափըր Փրոգրամ» ՓԲԸ-ն Թեղուտի պղնձամոլիբդենային կոմբինատի աշխատանքային նախագծի վերաբերյալ տալիս է բացասական կարծիք»:

Հ.Սանասարյանն էլ իր հերթին գրքի «Ամփոփում» բաժնում գրում է. «Թեղուտի հանքավայրի շահագործումը կործանարար կլինի ողջ տարածաշրջանի համար: Այն կաղքատացնի մեր հանրապետության կենսաբազմազանությունը, կոչնչացնի անկրկնելի մի բնական համակարգ՝ իր սարերով, կիրճերով, բուսականությամբ, ջրագոյացման ու ջրաբաշխման բնական օբյեկտներով, պատմամշակութային հուշարձաններով, և անգամ շրջակա տարածքներում անհնար կդարձնի գյուղատնտեսական անվտանգ մթերքի արտադրությունն ու մարդու նորմալ կյանքը»:

«Նախագծի իրականացումը բխում է սահմանափակ թվով մարդկանց, գլխավորապես օտարերկրյա ընկերությունների շահերից և հակասում է մեր ազգի ու պետականության շահերին»:

Լոռու մարզում արդեն իսկ հետախուզված և արդյունաբերական գնահատական ստացած հանքավայրերի հետ մեկտեղ այժմյան դրությամբ առկա են մի քանի հեռանկարային հանքաներկայուններ, որոնցից առավել հեռանկարայիններն են Հանքածորի պղինձ-հրաքարային,

Մարցիգետի, Տանձուտի և Մարգահովտի ոսկի-սուլֆիդային, Պրիվոլնիի կապար-ցինկային և Բազումի երկաթաքարային հանքավայր-հանքաերևակումները:

Մենք գտնում ենք, որ Լոռու մարզի դեռևս չհետախուզված, բայց հանքավայր անվանված հանքաերևակումները հետախուզելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել դրանց տեղանքը, հանքամարմինների ձևերը, չափերը, անկումները և շահագործման եղանակաները:

Անտառապատ տարածքներում անհրաժեշտ է հետախուզել միայն և միայն երակային տիպի (ոչ հզոր) մարմիններով ներկայացված հանքավայր-հանքաերևակումները, որոնք հետագայում կարող են շահագործվել բացառապես ստորգետնյա փորվածքների օգնությամբ, որոնք էլ հետագայում (շահագործական աշխատանքներին զուգընթաց և դրանց ավարտից հետո) հնարավոր կլինի լցնել շրջապատի դատարկ ապարներով և վերականգնել միջավայրի անաղարտ դիրքն ու դրվածքը՝ առանց էական վնաս հասցնելու անտառներին: Մենք գտնում ենք, որ անտառապատ տարածքներում ոչ մի դեպքում չի կարելի թույլատրել բաց հանքերի եղանակով շահագործական աշխատանքներ կատարել: Չի կարելի նույնիսկ թույլատրել այն հանքավայրերի հետախուզումը, որոնք տեղադրված են անտառներում և վաղօրոք հայտնի է, որ դրանք հետագայում պետք է շահագործվեն բաց հանքերի եղանակով:

Այստեղ չենք կարող չնշել, որ Թեղուտի հանքավայրի շահագործումով խախտվում է «ՀՀ ընդերքի մասին օրենսգրքի» 3 կարևորագույն հոդվածների պահանջները: Դրանք են.

Հոդված 8. «Ընդերքօգտագործման սահմանափակումը»

Կետ 1. «Մարդու առողջությունը, ազգային անվտանգությունը և շրջակա միջավայրի պահպանությունն ապահովելու նպատակով ընդերքի առանձին տեղամասերի օգտագործումը կարող է սահմանափակվել կամ արգելվել ՀՀ օրենքներով և իրավական այլ ակտերով»:

Կետ 2. «Բնակավայրերի, մերձքաղաքային գոտիների, արդյունաբերական հաղորդակցության և կապի օբյեկտների տարածքում ընդերքօգտագործումը կարող է սահմանափակվել կամ արգելվել, եթե դա վնաս է հասցնում տնտեսական օբյեկտներին»:

Հոդված 42. «Ընդերքօգտագործողների հիմնական իրավունքները և պարտականությունները»

Կետ 2. «Ընդերքօգտագործողները պարտավոր են ապահովել.

- 7) ընդերքի, մթնոլորտի, հողի, անտառների և շրջակա միջավայրի մյուս օբյեկտների, ինչպես նաև շինությունների և այլ կառույցների պահապանությունն ընդերքի օգտագործման հետ կապված աշխատանքների վնասակար ազդեցությունից»:

Հոդված 51. «Ընդերքի պահպանությունը»

Կետ 1. «Ընդերքի պահպանության հիմնական պահանջներն են.

- 1) երկրաբանական լիակատար և համալիր ուսումնասիրման հիման վրա ընդերքի կառուցվածքի, դրանում պարփակվող օգտակար հանածոների քանակի, որակի և այլ հատկությունների վերաբերյալ հավաստի տեղեկության ապահովումը,
- 4) օգտակար հանածոների պաշարների լիակատար կորզումը և հիմնական ու համատեղ գտնվող օգտակար հանածոների և դրանց ուղեկցող բաղադրիչների արդյունավետ օգտագործումը,
- 5) ընդերքօգտագործման հետ կապված աշխատանքների վնասակար ազդեցության բացառումը»:

Կետ 2. «Սույն հոդվածի պահանջների խախտման դեպքում լիազորված մարմինը ՀՀ կառավարության սահմանված կարգով սահմանափակում, դադարեցնում կամ արգելում է ընդերքից օգտվելը»:

Երկիր մոլորակը համատարած տաքանում է: Այսպիսի տաքացմանն այժմ անվանում են «երկրի գլոբալ տաքացում»: Բացառություն չի կազմելու նաև «Հայաստան աշխարհը», որը շատ ու շատ այլ տարածքների համեմատ տաքանալու է ավելի «ուժգին»: Մեր ամտառները մեր իսկ սեփական ձեռքերով, օրինական և ապօրինի կարգով, ոչնչացվում են, իսկ դա նշանակում է, որ մեր երկիրը անպատասցվում է: Իսկ թե՛ ինչ է կատարվում անապատներում՝ բոլորին է հայտնի: Մենք, Հայաստանի բնակիչներս, պատասպարվելու տեղ չենք ունենալու, ենթարկվելու ենք արևահարության բառիս բուն իմաստով (Արեգակի ուլտրամանուշակագույն ճառագայթները «հարվածելու են» մեր «մերկ» գլխին): Հանրապետության ջրերը խիստ նվազելու են՝ տեղումների քանակը պակասելու է, իսկ գոլորշիացումը, փոշու, վնասակար մանրէների և վտանգավոր շատ նյութերի քանակներն ավելանալու են, օդի մեջ կենդանական աշխարհի համար խիստ կենսական թթվածնի քանակը նվազելու է: Այս բոլորն, ի վերջո, կարող է բերել կենդանական աշխարհի, այդ թվում նաև մարդկանց ոչնչացման կամ տեղահանության (այս տարածքից փախուստը հավասարագոր է ոչնչացման):

Թեղուտի հանքավայրի շահագործումը և մեր վերաբերմունքը դեպի բնաշխարհը, ի վերջո, բերելու է շատ մեծ աղետների:

ՅՐԱՅԻԿ ԱՎԱԳՑԱՆ

*ՀՀ ԳԱՍ Մ. Զոքանյանի անվան տնտեսագիտության
ինստիտուտի բաժնի վարիչ, երկ. հանք. գ. դ.*

ԶԱՋԱՐԱՆԻ ՊՈՆԶԱՍՈՒԻԲՈՆԱՑԻՆ ՅԱՆԶԱՎԱՅՐԻ ՊՈԶԱՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Պոչանքներ են անվանվում հանքաքարերի առաջնային մշակման՝ հանքահարստացման, հետևանքով առաջացած՝ փշրված ու մանրացված, աղքատ հանքաքարերի թափոնակույտերը երկրի մակերևույթի ինչ-որ տարածքում:

Հանրահայտ է, որ հանքաքարերի առաջնային մշակման ժամանակ օգտակար տարրերի ամբողջական (100%-ով) կորզումը դեռևս հնարավոր չէ: Մի տեղ այդ կորզումը կազմում է օգտակար տարրերի սկզբնական քանակի 92-96%-ը, մեկ այլ տեղ՝ 80-85%-ը, երրորդում՝ 70-75%-ը և այլն: Եվ, այդ դեպքում, հանքաքարերի սկզբնական մշակումից և օգտակար տարրերի որոշակի քանակների կորզումից հետո մնացած աղքատ հանքաքարերը փշրված ու մանրացված վիճակով թափվում են պոչանքներ, որոնք էլ իրենց հետ պոչանքներ են տանում ոչ միայն հիմնական հանքանյութերի չկորզված մնացուկները, այլև դրանց հետ հարակից տարածված տարրերի որոշակի քանակներ:

Օգտակար հանածոների կորուստներ են տեղի ունենում նաև (և հատկապես) դրանց արդյունահանման ժամանակ: Հաշվարկները ցույց են տվել, որ օգտակար հանածոների հանքաքարերի միջին կորուստները բոլոր տիպերի օգտակար հանածոների արդյունահանման ժամանակ կազմում են մոտ 25% (մի մասը մնում է ընդերքում, մյուսը՝ մակաբացման աշխատանքների ընթացքում ծածկող «դատարկ» ապարների հետ միասին հեռացվում է թափոնակույտեր և անվերադարձ կորսվում):

Առավել ցավալի է, որ նյութական ու ֆիզիկական մեծ ծախսերի գնով արդյունահանված հանքաքարերից օգտակար տարրերի մեծամեծ կորուստներ են տեղի ունենում հանքաքարերի սկզբնական մշակման՝ հանքահարստացման գործընթացներում: